

A NÉPÉRT – A NÉPHEZ

Sokan tüzték Petőfi nevét lobogójukra. Olyanok is, akiknek a költő fiatal életében nem sok közük volt hozzá, nem volt közük plebejus költészetéhez, plebejus forradalmiságához. A fehéregyházi csata után már nem tiltakozhatott a kisajátítások ellen, nem ellenkezhetett, amikor megpróbálták szalonképessé tenni — őt, a protokoll és etikett halálos ellenségét! — nem kiálthatta úri és irodalmi társaságok urainak és irodalmárainak finom füleibe a „Még kér a nép!“-et. Aztán évtizedek, egy évszázad múltán, megszámlálhatatlan ébresztéstől arra ébredhetett volna, hogy költészetének lobogóját fényes szelek fújják — de már-már elfújják a varázslatot is: emberi példaadásából, váteszi lobogásából jelszó lesz; majd e jelszót újabak követik, s az ő világhódító költészete visszaszorul évfordulós ünnepélyek szavalaiba, követését korszerűtlennek minősítik, mert a prófécia helyét a meditációnak kell elfoglalnia.

Valóban követhetetlen-e Petőfi? Lírája — anyanyelvén és nagysága előtt tisztelgő, más országbeli költők fordításában — már ereklje csupán? Az irodalompolitikai vitákban és viták után megújuló Petőfi-kutatás a régebbieknél árnyaltabb, elfogulatlanabb elemzéseket kínál, múltat és jelent, történelmi valóságot és költészetet reálisabban mérlegel; Fekete Sándor itt következő tanulmányrészlete ennek a korszerű irodalomtörténeti kérdésfeltevésnek, válasz-kísérletnek a jelzése. Nicolae Balotă, az ismert román irodalomtörténész (az abszurd irodalom tanulmányozója!) néhány évvel ezelőtt, a Jebeleanu-féle Petőfi-kötet megjelenése alkalmából közölt cikkének egész gondolatmenetével, az 1971-es lengyel Petőfi-kiadást gondozó Aleksander Nawrocki pályaképet felvázoló előszavának fontosabb passzusaival ugyancsak arról győz meg, hogy a Szabadság Költőjének szavai századunk harmadik harmadában sem veszítették időszerűségüket, van még — lesz még mire figyelnünk bennük.

K.L.

A vívódó Petőfiről

Oláh Gábor egész könyvet írt Petőfi képzeletvilágáról, de a bitófáktól nem vette észre e komplexus erdejét. Sorolgatja, hányszor ír költője a falevérről, a gulyáról, a felhőről és a szélről, de az *Élet és halál*ról szóló fejezetben meg sem említi e dolgozatban oly bőven idézgetett motívumokat, s ha máshol beléjük botlik, Hugóval és Heine „beteges álomképeinek“ hatásával magyarázza e szimptomákat. Az eredmény nem lephet meg. Így összegez: „túllelkesült fiú, mindig ég, lobog... megy szilajon és jókedvvel halála elé...“ Amit különben nem fogott fel igazán mélyen: „A halál megértéséhez és értékeléséhez hosszabb pálya kell, mint az övé volt.“

Ez a szilaj jókedvvel halálba — egy nem is értett pusztulásba — masírozó Petőfi vonult be a köztudatba. Gyulaiától Babitsig és tovább sokan munkálkodtak ekképpen, mindenesetre sikerült csaknem általánosan elfogadottá tenni. Így lett Petőfibről *kiváló* írók és tudósok szerint: „zseni-álarcos nyárspolgár“, aki „csak a felszín láttá, elveit naivul egyszerűsítette, és hitté tisztította“, akit nem vonzottak „a legmagasabb költői mondanivalók, a mulandóság, élet és halál, a kozmikus erők harca“, akinek volt egy tépelődő korszaka, de „kigyógyult“ belőle stb. Megszületett az örök Petőfi—Arany ellentét színvonalasan új, de a régi nyomokról induló

felfogása is, amely Petőfit „egy egyértelműen boldog történelmi pillanat címszereplő-jének“ mutatja, szemben Arannyal, aki egy hamleti kor megszenvedő médiuma. „Petőfi kapta a századközép ajándékát: a biztonságérzetet, Arany átkát: a bizonytalanságot.“ Vagyis Arannyal ellentétben Petőfi „a homogén, egyívű típus“.

Láttuk, milyen szorongások feszültek e „nyárspolgári“, „egészséges“ költőben, milyen makacs küzdelmet kellett megvívnia a „biztonságérzetért“, amely egyáltalán nem volt állandó lakója szaggatott, saját, 1847-ből való (!) szavaival „meghasonlott“ lelkének. De nemcsak érzésében és idegeiben hordozta azt a lüktető nyugtalanságot, *eszméire* sem az a jellemző, hogy a *Felhők* „betegsége“ után rezdületlen biztonsággal *csak* a forradalmi követelményeket hangoztatta! Ha csak befejezésül és röviden is, de erről is beszélni kell, két nyomós okból: 1. a Petőfi idegrendszerére, lelkére nehezedő szorongásnak nemcsak az eddigi elemzett, hogy úgy mondjam társadalmi-fizikai okai voltak, hanem *eszmeiek* is. 2. Új irodalomtörténetírásunk érdeme, hogy helyesen korrigálta a régi felfogásokat, és központba állította Petőfi forradalmiságát, olykor azonban leszűkíti e forradalmiság problematikáját, és túlságosan egysíkúvá teszi Petőfi világnézetét azzal, hogy a költő kételyeit a *Felhők* korszakára korlátozza.

A naivul egyszerűsítő, kételyektől mentes Petőfi képe persze nem mai keletű, még csak nem is Babits műve e kép. Körvonalai már a Petőfi-irodalom legelső, még újságkiki méretű dokumentumaiban fellelhetők. Sőt Petőfi első világirodalmi jelentőségű külföldi méltatása is erre a szemléletre épül. „Petőfi... annyira egészséges és primitív — írja Heine még 1849-ben — ... hogy Németországban senkit sem állíthatnék melléje; nekem magamnak is csak néhány ilyen természetes hangom van; ezzel szemben az a benyomásom, hogy szelleme nem túlságosan mély, s hiányzik belőle minden hamleti vonás, a maga és népe szerencséjére.“ Az utolsó félmondat enyhítő gesztusa ellenére világosan kiérezhetjük e sorokból, hogy Heine a hamleti vonások teljes hiányát negatívumnak érzi. S igaza is lenne, ha Petőfi valóban olyan egysíkúan naiv költő lett volna, mint amilyennek Kertbeny válogatása és interpretálása alapján hihette. Maga Petőfi viszont, mintha csak válaszolni akart volna azoknak, aki a hamleti vonásokat kéri majd számon tőle, a *Világosságot!* soraiban, e százhusz éve ellenére is élő remekműben egy modern, egy új Hamlet kérdéseivel vívódott. Az egész költemény tudatos kapcsolódás a hamleti problematikához, de oly módon, hogy az egyéni lét értelmének és céljának kérdését az egész emberiség céljának problematikájává szélesíti. Ha Petőfinek a francia forradalom és általában a forradalmi ideológia tanulmányozása végleges választ adott volna a *Felhők*-korszakban felsőtétlő kérdésekre, nem írhatta volna meg ezt a verset.

„Nyomorú ész, ki fénynek hirdeted magad...“ Már a költemény kezdete kiábrándult legyintéssel kérdőjelezi meg a francia forradalmi ideológia északultását. S aztán a folytatás szintén a francia forradalmárok szellemében állapítja meg, hogy a jók „az általános boldogság“ korát akarják megteremteni, de mindjárt utána magát a programot is problematikusnak érzi:

*S tulajdonképen
Mi a boldogság?
Hisz minden ember ezt másban leli [...]*

S végül a gyötrő gondolat: az emberi haladás lehetetlensége, a körbenforgás vicíó víziója:

*Bár volna célja a világnak,
Bár emelkednék a világ
Folyvást folyvást e cél felé,
Amíg előbb-utóbb elérné!*

*De hátha úgy vagyunk,
Mint a fa, mely virágzik
És elvirít,
Mint a hullám, amely dagad,*

*Aztán lesimul,
Mint a kő, melyet fölhajtnak,
Aztán lehull,
Mint vándor, ki hegyre mászik,*

*S ha a tetőt elérte,
Ismét leballag,
S ez így tart mindörökké:
Föl és alá, föl és alá...*

A legmodernebb pesszimizmus legdivatosabb képviselői sem tudnak ennél vigasztalanabb képet alkotni az emberiség jövőjéről. A *vándor*, aki a hegyre mászik, s ismét leballag, Camus Sziszüphoszt idézi eszünkbe. Igaz, a fiatal Camus modernebb érveléssel dolgozik, egyszersmind azonban enyhíti is saját látomásainak komorságát, amikor arról akar meggyőzni minket, hogy a hegyre szünet nélkül fel-le kínlódó Sziszüphoszt boldognak kell elképzelnünk. Ami önáltatás: mert ha csakugyan Sziszüphosz sorsa jelképezi az emberiség útját, ezt nem lehet derűsen nyugtázni, akkor ez csakugyan irtóztató, ahogyan Petőfi mondja:

*Irtóztató, irtóztató!
Kit még meg nem szállott e gondolat,
Nem fázott az soha,
Nem tudja még: mi a hideg?
E gondolathoz képest
Meleg sugár a kígyó,
Mely keblünkön jégcsap gyanánt
Vérjagylalón végigcsúszik,
Aztán nyakunkra tekerőzik,
S torkunkba fojtja a lélegzetet — — —*

Az eddigiek után talán nem kell bizonygatnom, hogy ez a nyakunkra tekerőző kígyó, mely torkunkra fojtja a lélegzetet, nagyon is közel áll a költő — nevezük így: bitófa és kötél komplexusának — hasonlat- és képtárához. Mint ahogy az egész problémakör (a Nagy Forradalom eszméinek megvalósulása, amely az eszmék megmésítását eredményezte s az ebből a tényből fakadó kétely) is a legszorosabban kötődik az üzött vad komplexusához: mi értelme van szembenézni az üldöztetéssel, a börtön vagy a verpad fenyegetésével, ha *úgyis* értelmetlen a harc, hiszen az emberiség csak körben forog? Nem erőszakolt összekapcsolása ez két gondolatnak, valami mesterkéltnél elmélet kedvéért, ezt az összekapcsolást maga a költő végzi el, ugyanennek a versnek megrázó kérdéseivel. Az első kérdés még bellik egy jakobinus forradalmár szájába:

*[...] hány volt, ki más javáért
A vért kiontá
Saját szívéből,
S nem lett jutalma!
De mindegy; aki áldozatnak
Od'adja életét,
Ezt nem díjért teszi,
De hogy használjon társinak.*

De a kérdés folytatása már idegen elem a jakobinus eszmevilágában:

*S használ-e vagy sem?
A kérdések kérdése ez,
S nem a „lenni vagy nem lenni?”
Használ-e a világnak, aki érte
Föläldozá magát?*

S valóban, ha az ember eldönti a lét—nemlét kérdését (s minden élő eldönti, pusztán azzal, hogy van), a kérdések kérdése csakugyan ez: hozzáidomulni a világ adottságaihoz vagy küzdeni megváltoztatásukért. S minek küzdeni, ha az eredmény a régi rossz új alakba való öltöztetése?

De másfelől is buktatókat állít a forradalmi indulat elé a kételkedő ész. A pesszimizmusnak nem csupán társadalmi, hanem univerzális, mintegy kozmikus okai is lehetnek. E vonatkozásban oly mély Petőfi költészete, hogy még Nietzsche is hatott. Ennek ellenére szeretünk elsiklani e téma fölött, aminek eredményeképpen Petőfi mai külföldi tisztelői épp úgy téves véleményeket alkotnak, amint annakidején Heine. Rousselot például elmarasztalja Petőfit, mert csak „hősies“, „mennydörögő“, de nem bonyolult. Vele szemben kiemeli Madách tragédiájának eszkimó-jelenetét, ennek metafizikai szorongásában Sartre-ék felé mutató előzményt lát. Nos, Petőfi az ember elaljasodásánál szorongatóbb víziót is átélt: Madáchhoz hasonlóan (csak sokkal korábban, noha egy évben születtek), az egész emberiség és az egész föld elpusztulását:

*A nép is elvesz, melyhez tartozol.
Az ország, melyben most él nemzeted,
Tenger volt egykor, s újra az lehet,
S e föld is semmiségbe oszlik el.
Kevély ember, miben kevélykedel.*

Olvasmányélmények itt is közrejátszhattak, ez természetes is, de a tényen nem változtatnak: a *Világosságot!* és *Az ember* (éppúgy, mint a *féltébbolyodott* műzsát idéző *Előszó* és *A szerelem országa*), e két „pesszimista“ remekmű a híres forradalmi versek esztendejében, azokkal *együtt* születik. 1847-ben, a *Felhők* korszakának lezárása, az úgynevezett „gyógyulás“ után! A szimpla képletet tehát, amely szerint a költő előbb válságban van, aztán kigyógyul, és hittel lobog a forradalomért, módosítani kellene: a *Felhők* után sem szűnt meg benne a belső küzdelem. Való, hogy a hamarosan kitörő forradalom nem engedte meg történetfilozófiai és metafizikai gondolatainak körüljárását, elmélyítését, az ellentmondások *eszmei* feloldását, de a *tettek mezején* elvégezte ezt a feladatot, amikor az üldöztetéstől való szorongások, az eszmei kételyek és egyetemes halálvíziók kiméráit leküzdve tette, amit a történelem parancsolt.

Mint minden elterjedt sémában, a szilaj, naiv, egészséges Petőfi sémájában is van igazság. De csak azzal a kiegészítéssel együtt, melyet itt megpróbáltam felvázolni. Korszaka nem „egyértelműen boldog történelmi pillanat“ volt, hanem az elnyomatás szörnyű kora, amelyben akadtak boldog történelmi pillanatok, a forradalom indulásának mámoros napjai, de csak azért, hogy végül azok is a pusztulás szakadékába zuhanjanak, a *szörnyű idők*be, melyekről utolsó versében írt. „A szörnyűség mindegyre nő.“ Ebben a tudatban halt meg, s nem „szilaj vídamsággal“, mint ahogy azok az emberek vélték, akik nem is sejtették, hogyan nézett farkasszemet Petőfi a bitóval, a börtönnel, az erőszakos halállal, az eszmék dilemmájával, mégpedig tudatos életének rohanó éveit egyre komoruló tekintettel.

S a belső küzdelem, az önfelelt lobogás és az önkínzó szorongás, a kételyek és a hitek marcangoló közeltusája egy-egy hasonlatban, jelzőben még akkor is kiérződik, amikor a költő gyakran szinte napi penzumként írta a buzdító verseket. S a tehetség erején túl épp ez a belső harc különbözteti meg a Herweghek, Beckek, Béranger-k, Sárosik egyébként derék seregétől. S ami legfontosabb: ez ad hitelt forradalmi hitének is.

FEKETE SÁNDOR